

UOT 372.8

**İBTİDAİ SINIFLƏRİN AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLİKLƏRİNDƏ LEKSİK
NORMANIN ƏKSİ****Fatimə Mərdəğa qızı Güləliyeva***Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı***ORCID:** 0009-0000-1001-5212<http://www.doi.org/10.62706/bqiz.2025.v23.i2.46>**E-mail:** fatimehuseynova199720@gmail.com**Açar sözlər:** *yazı, savad təlimi, ana dili dərsləri, orfoqrafiya, leksik norma, şagirdlər, ibtidai sinif***Ключевые слова:** *письмо, обучение грамоте, уроки родного языка, орфография, лексическая норма, учащиеся, начальная школа***Key words:** *writing, literacy training, mother tongue lessons, spelling, lexical norm, students, primary school*

Leksik norma dilin söz ehtiyatının, yəni lüğət tərkibinin ədəbi dilə uyğun şəkildə istifadəsini tənzimləyən qaydalar toplusudur. Bu norma sözlərin:

- mənə uyğunluğuna,
- kontekstdə işlənmə yerinə,
- yaş və üsluba uyğunluğuna görə formalaşır. Leksik norma eyni zamanda sinonimlərin düzgün istifadəsini, arxaik və ya dialekt sözlərdən çəkinməni, sözlərin mənasının qarışdırılmasını təmin edir. Məsələn, “kitab oxuyuram” ifadəsi düzgündür, amma “kitab yazıram” yalnız müəllif kontekstində düzgün olar. Əks halda leksik norma pozulur.

Leksik normanın əksi – sözlərin mənə cəhətdən uyğun olmayan şəkildə istifadəsidir. Bu, əsasən aşağıdakı formalarda təzahür edir: • Mənə uyğunsuzluğu (məsələn, “hava təmizlənilib” – texniki yox, məcazi şəkildə işlənməlidir), • Arxaik və dialekt sözlərin izahsız verilməsi, • Təkrarlanan sinonimlərin istifadəsi (“çox, lap çox, olduqca çox” və s.), • Semantik qarışıqlıq (məsələn, “uçan balıq tutdu” ifadəsi kontekstdən asılı olmayaraq anlaşılmaz ola bilər). İbtidai sinif şagirdləri yeni sözləri və ifadələri ilk mənbə olaraq dərsliklərdən öyrəndiyinə görə, buradakı hər hansı leksik norma pozuntusu onların nitqində kök salır və düzəldilməsi çətinləşir.

İbtidai sinif Azərbaycan dili dərsliklərində leksik normanın pozulması müxtəlif səbəblərdən qaynaqlanır. Bu pozuntular müəlliflərin və redaktorların dil seçimi ilə əlaqəlidir. Şagirdlərə verilən mətnlərdə tez-tez dilin ədəbi normalarına zidd ifadələr, cümlələr və ya dialekt sözləri istifadə olunur. [1, s 34] Həmçinin, dərsliklərdə bəzən şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun olmayan və ya mənə qarışıqlığına səbəb olan ifadələr yer alır. Bəzi nümunələr: • “Uşaq pəncərədən baxaraq küçəyə gəzintiyə çıxdı.” – Bu cümlə məntiq baxımından səhvdir, çünki pəncərədən baxmaq və gəzintiyə çıxmaq arasında əlaqə yoxdur. • “Ələmgir nənə toyuğu yıgdı.” – “Ələmgir” sözü dialektik bir ifadədir və geniş yayılmamışdır. • “Müəllim bizə sərt sözlər söylədi.” – Burada “sərt” əvəzinə “ciddi” daha uyğun olardı. Bu cür pozuntular dərslikləri hazırlayan müəlliflərin dil seçiminə diqqət yetirmədiyini göstərir. Leksik normanın pozulması yalnız səhvlər yaratmaqla qalmır, həm də şagirdlərdə səhv dil vərdişlərinin yaranmasına səbəb olur. [5]

Leksik normanın pozulmasının şagirdlərə təsiri müxtəlif aspektlərdə özünü göstərir. Ən əsas təsir onların dil bacarıqlarına, xüsusən də danışmaq və yazı vərdişlərinə zərər verir. Belə ki,

şagirdlər səhv və ya qeyri-dəqiq ifadələrdən istifadə etməyə başlayır, bu da onların ünsiyyət bacarıqlarının zəifləməsinə gətirib çıxarır. Mənfi təsirlər:

Dilin anlaşılmasının çətinləşməsi – normaya zidd sözlər və ifadələr istifadə edildikdə, qarşı tərəfin mətn və ya danışığı anlaması çətinləşir.

- Təkrarlanan səhvlər – Uşaqlar yanlışları təkrarlayaraq onlara öyrəşir və bu da onların dil bacarıqlarının inkişafını əngəlləyir.

- Yazı və danışıda səhvlər – Düzgün ifadələrdən istifadə etməmək yazılı və şifahi ünsiyyətdə qeyri-dəqiqliklərə səbəb olur.

- Təfəkkürdə zədələnmə – Uşaq səhv istifadə etdiyi sözləri mənimsəyir və yanlış dil strukturları ilə təfəkkür edir.

Daha əhəmiyyətli, leksik normanın pozulması dilin düzgün tədrisini maneə törədir, çünki şagirdlər səhv nümunələrdən öyrənirlər və dilin təmizliyini mənimsəmə imkanını itirirlər. Tədbirlər həm dərsliklərin təkmilləşdirilməsini, həm də müəllimlərin metodik fəaliyyətini əhatə edir. Tədbirlər:

1. Leksik auditin aparılması – dərsliklərdəki söz ehtiyatı və ifadələr mütəmadi olaraq nəzərdən keçirilməli və leksik norma pozuntuları aradan qaldırılmalıdır.

2. Yaş səviyyəsinə uyğunlaşdırma – şagirdlərin yaşlarına uyğun sözlər seçilməli və onlar üçün anlaşılması çətin olan terminlər izah edilməlidir.

3. Dialekt və arxaik sözlərin istifadəsi – dialekt və arxaik sözlər yalnız izahla verilməli, şagirdlərə hansı hallarda işlədilməsinin doğru olduğu öyrədilməlidir.

4. Metodik tövsiyələrin hazırlanması – müəllimlərə leksik norma ilə bağlı təlimlər və metodik tövsiyələr verilməli, onlara səhv ifadələrdən necə qaçınmaq və düzgünlük prinsiplərinə riayət etmək öyrədilməlidir.

5. Leksik təlimin təşkili – dərsliklərdə istifadə olunan sözlər əvvəlcədən təhlil edilməli və uşaqların dil vərdislərinə uyğun olan ifadələr verilməlidir. [2, s155]

Leksik normanın pozulması yalnız məktəbdə deyil, eyni zamanda cəmiyyətdə də müxtəlif mənfi nəticələrə səbəb ola bilər. Bu normanın pozulması, dilin təhrif olunmasına, sosial əlaqələrin zəifləməsinə və hətta mədəniyyətin çatışmazlığına gətirib çıxara bilər. Xüsusilə ibtidai siniflərdə bu problemlər daha da vurğulanır, çünki bu yaş dövründə şagirdlər sosial ünsiyyət bacarıqlarını formalaşdırmağa başlayır. [3, s 56] Sosial təsirlər:

- Dilin özünəinam və mədəniyyətin əksidir: Dilin yanlış istifadəsi, cəmiyyətdə dilin ədəbiyyata uyğun olmasına dair inamı zəiflədir. İbtidai siniflərdə dilin düzgün işlədilməsi uşaqda dilə qarşı maraq yaradacaq və gələcəkdə ona olan münasibətini formalaşdıracaqdır.

- Sosial münasibətlərin pozulması: İnsanların düzgün ünsiyyət qurma bacarığı azaldıqca, həm də sosial mühitdə qarşılıqlı anlaşma çətinləşir. Uşaq səhv leksik strukturları mənimsəyərsə, gələcəkdə bu, həm məktəbdə, həm də sosial həyatda onun digər insanlarla münasibətlərinə mənfi təsir göstərə bilər.

- Qeyri-dəqiq ünsiyyət: Leksik normanın pozulması insanların arasındakı əlaqəni zəiflədir və qarşılıqlı anlaşma çətinləşir. Bu, həmçinin dilin əsas funksiyası olan məlumat mübadiləsinin düzgün qurulmasını maneə törədir.

İbtidai siniflərdə leksik normanın düzgün tədrisi müəllimlərin peşəkar bacarıqlarına bağlıdır. Müəllimlər, uşaqların dilini düzgün formalaşdırmaq və onlara leksik norma haqqında düzgün məlumat vermək üçün mütəmadi təlimlərdə iştirak etməlidirlər. Bu təlimlər onların dilçilik

sahəsində biliklərini artıracaq və dərslərlərdə leksik normaların düzgün istifadəsini təmin edəcəkdir. Müəllimlərin rolu:

- Dil bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi: Müəllimlər dərslər zamanı yalnız dilin qrammatik və leksik qaydalarına riayət etməli, həm də şagirdlərin dil düşüncəsini inkişaf etdirmək üçün dərslərdə aktiv iştirak etməlidirlər. Onlar şagirdlərə söz ehtiyatını zənginləşdirmək və dilin düzgün istifadə qaydalarını mənimsətmək üçün müxtəlif təlim metodlarından istifadə etməlidirlər.

- Təlim və seminarlar: Müəllimlərin dil normalarını tədris etmələri üçün mütəmadi olaraq təlim və seminarlar təşkil edilməli, onların leksik normaların tədrisində qarşılaşdıqları çətinliklər müzakirə edilməlidir.

- Müəllimlər üçün metodik vəsaitlər: Dərslərlərdə normaların düzgün tətbiqinə dair müəllimlərə metodik köməklik göstərən vəsaitlər hazırlanmalı, dilin düzgün istifadəsinə dair müəllimlərin təlimatları mütəmadi yenilənməlidir. [4]

Problemin aktuallığı. Azərbaycan dili müasir inkişaf mərhələsində ədəbi normaların qorunmasına və düzgün tətbiqinə xüsusi diqqət yetirir. Bu normalar içərisində leksik norma – yəni sözlərin məna baxımından yerində, uyğun və ədəbi qaydalara əsaslanaraq işlədilməsi – xüsusilə vacib sahədir. İbtidai siniflərdə bu normaların tədrisi gələcək nəsillərin düzgün və səlis danışmasına, yazmasına və ümumilikdə ədəbi dilin mənimsənilməsinə zəmin yaradır.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə ibtidai sinifdə Azərbaycan dili dərslərlərində leksik normaların pozuntularına tez-tez rast gəlinməsi barədə məlumat verilmişdir. Bu pozuntuların həm pedaqoji, həm də dil baxımından ciddi nəticələrə səbəb olması araşdırılıb müəyyən edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqaləni orta ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Bəliyev H., Bəliyev A. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı, Qismət. 2014.
2. Алпатов В.М. Факторы, влияющие на выбор системы письма // Известия Российской академии наук. Серия литературы и языка, 2002, № 2. Истрин В.А. Возникновение и развитие письма. М.: Просвещение, 2010.
3. Истрин В.А. Возникновение и развитие письма. М.: Просвещение, 2010.
4. <https://tehsil.com.az/leksik-norma/>
5. <https://kayzen.az/blog/>

Ф.М. Гюлалиева

Отражение лексических норм в учебниках азербайджанского языка для начальных классов

Резюме

Нарушение лексических норм в учебниках начальной школы является серьезной проблемой и отрицательно влияет на развитие языковых навыков учащихся. Кроме того,

нарушения лексических норм в учебниках ослабляют мышление и коммуникативные навыки детей. Поэтому при подготовке учебников особое внимание следует уделять лексической норме языка, а каждое слово и словосочетание подбирать целенаправленно. Учителям следует оказывать методическую поддержку и улучшать их навыки преподавания языка. Принимая эти меры, исправьте язык на уровне начального образования

Можно сформировать привычки и оказать поддержку развитию литературного языка в будущем.

F.M. Gulaliyeva

**Reflection of lexical norms in Azerbaijani language textbooks for primary grades
Summary**

Violation of lexical norms in primary school textbooks is a serious problem and negatively affects the development of students' language skills. Also, violations of lexical norms in textbooks weaken children's thinking and communication skills. Therefore, special attention should be paid to the lexical norms of the language when preparing textbooks, and each word and expression should be selected purposefully. Teachers should be provided with methodological support and their language teaching skills should be improved. By taking these steps, correct language habits can be formed at the primary education level and support can be provided for the development of literary language in the future.

Redaksiyaya daxil olub: 11.04.2025